

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

Administratie: H. J. H. Knoester, p/a Drift 27, Utrecht

Secr. der ver.: Ir. C. L. Temminck Groll, Hoofdstraat 43, Driebergen

Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

VIER EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 9 / SEPTEMBER 1961

EXCURSIE NAAR AMERSFOORT

Op *zaterdag 7 oktober* houdt de vereniging Oud-Utrecht een excursie naar Amersfoort. Vertrek met autobussen van het Janskerkhof te Utrecht 's middags om *half twee*. Bezocht worden:

1. Het hofje van de stichting „De Armen de Poth” met de bijbehorende St. Rochuskapel in de Coninckstraat.
2. Een fragment van de oude stadsmuren.
3. De St. Joriskerk met oxaal.
4. Gedeelten van de Muurhuizen.
5. Het gebouw van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek (het voormalig klooster Mariënhof).

De heer G. van der Mark, architect van de monumentenzorg te Amersfoort, hoopt de rondleiding te verzorgen en vooraf een toelichting te geven.

De kosten bedragen, inclusief thee, f 2,—. Wie per eigen gelegenheid reist betaalt f 0,75.

Kaarten verkrijgbaar bij de Nederlandsche Handelmaatschappij, Janskerkhof 12, Utrecht. Wie schriftelijk kaarten bestellen wil, kan dat doen door storting van het bedrag op gironummer 57 55 20 ten name van de penningmeester van Oud-Utrecht.

Namens het bestuur:

Ir. J. D. M. BARDET, *voorzitter*

Ir. C. L. TEMMINCK GROLL, *secretaris*.

Ik keer nog eenmaal terug tot het jaar 1851, het jaar van de geboorte der gemeentewet. Het was voor Mijdrecht, Wilnis en Oudhuizen een belangrijk jaar, niet alleen omdat de wet, regelende de samenstelling, inrichting en bevoegdheid der gemeentebesturen in werking trad, maar ook, omdat men zich in dat jaar, naar aanleiding van een „bekomen circulaire aanschrijving van H.H. Ged. Staten” in de drie gemeenteraden het hoofd heeft gebroken over de vraag of Mijdrecht, Wilnis en Oudhuizen „niet gevoegelijk zoude(n) kunnen worden vereenigd” . . . „dan of tegen de Vereeniging gewigtige bezwaren zouden bestaan”.

De gemeenteraden van Wilnis en Oudhuizen hebben over dit denkbeeld vergaderd op woensdag 14 mei 1851, de raad van Mijdrecht op zaterdag 17 mei d.a.v. In alle drie de gemeenteraden werd men het er over eens — zoals het in de notulen van Mijdrecht heet — „dat tegen de voorgestelde vereeniging van Wilnis en Oudhuizen, met Mijdrecht, gewigtige bezwaren bestaan, grootendeels van dien aard dat dezelve niet kunnen worden weggenomen . . . en dat bij een dusniettegenstaande plaats hebbende vereeniging, de eensgezindheid zoude zijn en blijven verstoord, die echter voor de handhaving der goede orde en gehoorzaamheid aan de wetten, zoo onmisbaar noodig is dat dwangmiddelen van boete en vervolging daarbij verre te kort schieten”.

De „gewigtige bezwaren” tegen de vereeniging der drie gemeenten zijn, zo leren ons de notulen van Wilnis, vierderlei.

„Vooreerste. Daar Mijdrecht de grootste gemeente is, moet men veronderstellen dat het bestuur der vereenigde gemeenten te Mijdrecht zou resideren, hetwelk voor de Ingezetenen van Wilnis, inzonderheid die van de buurt Westveen onder Wilnis, op meer dan één uur afstand van de Kom der gemeente en meer dan twee uren van Mijdrecht afgelegen, zeer moeyelijk en hoogst bezwarend zou zijn, zoo met de dagelijksche aangiften betrekkelijk den Burgerlijken Stand, de Bevolking, Patent enz. als met alle zaken waarover zij het bestuur verlangen te spreken. —

ten tweeden. Daar Mijdrecht buiten eenige zeer vermogende Ingezetenen en enkele middelbaargegoeden zeer veel armen en minvermogenen telt, terwijl de Ingezetenen van Wilnis meer algemeen tot den burger of middelstand behoren, althans het getal der on- of minvermogenen in evenredigheid tot Mijdrecht veel minder is, waardoor de Vereeniging met Mijdrecht, voor die in Wilnis, in opzigt tot de personele dorpslasten zeker nadeelig zou zijn.

ten derden. Mijdrecht is bezwaard met het onderhoud van dorpsstraten en lantaarns, die Wilnis niet heeft, — buitengewone nachtwachts, hebbende Wilnis met Oudhuizen gemeen alleen een Klep

of Ratelwacht, — twee schoolgebouwen en twee brandspuiten, hebbende Wilnis met Oudhuizen gemeen slechts één schoolgebouw en één brandspuit. — Welk een en ander veroorzaakt dat Mijdrecht veel meer artikelen van onderhoud heeft dan Wilnis — wel heeft Wilnis met Oudhuizen daarentegen een schuld van f. 2400,— aan de Ridderlijke Deutsche Orde, doch de renten daarvan kunnen niet opwegen tegen de bovengemelde onderhoudswerken, en ware dit ook het geval, dan zou daardoor het eene deel der vereenigde Gemeenten voorregten hebben boven het andere deel en wilde men die aan allen gelijkelijk toekennen, bijvoorbeeld met bestratingen, lantaarns, nachtwacht, zoo zouden de lasten aanmerkelijk vermeerderen. —

ten vierden. Door de Vereeniging zou deze gemeente in betrekking tot de personele belasting in een hoogere rang of klasse van belasting vallen daar zij dan niet beneden 3000, maar van 3000 tot 5000 zielen bevatte, zonder dat de Vereeniging de handel, beroepen of bedrijven der Ingezetenen eenig voordeel aanbragt, of de huurwaarden der gebouwen enigzins kon doen rijzen”.

Voor de vereeniging van Wilnis en Oudhuizen, die toen samen 1667 inwoners telden, voelde men in deze beide gemeenten meer. Daarbij gold o.a. blijkens de notulen uit de beide gemeenten, als argument „dat Wilnis en Oudhuizen bereids vereenigd zijn, in het Kerkelijke (hebbende een hervormde gemeente, waarvan de kerk op Oudhuizen en een Roomsche gemeente, waarvan de kerk op de grensscheiding met Mijdrecht staat), in het armwezen, Schoolwezen, brandwezen, de Nationale Militie, zoveel de loting en inlijving betreft, de begraafplaats enz. hebbende voorts gemeenschappelijk een dorpstoren die op Oudhuizen staat, te samen een Vroedmeester, Veldwachter, Voetbode, alle welke gemeenschappelijke onderhoudswerken en lasten worden gedragen in evenredigheid tot de bevolking, zijnde volgens de telling van 1 januari 1851: Wilnis 1280, Oudhuizen 387 zielen, — terwijl de gemeenschappelijke Inkomsten voornamelijk bestaande in de opcenten op het gemaal en gedistilleerd, mede in dezelve evenredigheid verdeeld worden. —”

Terwijl men voorts in Wilnis tot de waarlijk lumineuze ontdekking was gekomen, dat de vereeniging der beide gemeenten „tot besparing en bezuiniging zou strekken, daar men in plaats van twee gemeentebesturen dan maar één bestuur had, in plaats van twee stel Staatscourant, Staatsblad, Burgerlijke Stand enz. dan maar één stel van alles benodigd had”.

In de raad van Oudhuizen maakte men zich nog enige zorgen over een „schuld die de gemeente Wilnis op zich zelf heeft van f 400,— aan de Diakonie”. Mits deze schuld echter „vooraf werd afgelost of afzonderlijk over de ingezetenen van Wilnis omgeslagen”, kon men zich in Oudhuizen con amore met de samenvoeging vereenigen. Ook in de raad van Wilnis kwam deze schuld ter sprake, waarbij de vroede vaders tot de conclusie kwamen, dat men daaromtrent „in schikking zou kunnen treden met die van Oudhuizen, om deze schuld af te lossen in eens of in jaarlijksche termijnen bijv. van

f 100,— om te slaan over de ingezetenen van Wilnis op zichzelf". Dat men in Wilnis goed uitgeslapen was bewijst de in de notulen vermelde restrictie: „mits de renten op de begrooting gemeenschappelijk worden gedragen".

Het heeft tot 1857 geduurd, eer de vereniging van Wilnis en Oudhuizen tot één gemeente een feit werd. J. VAN DER HAAR.

HERINNERINGEN AAN DE DOMSTEEG

Het artikeltje „Van Domsteeg tot Domstraat" in het augustusnummer las ik met buitengewoon genoegen omdat hierdoor weer een heel stel beelden uit mijn eigen jeugd wakker geroepen werden.

In 1901 ging ik naar de eerste klas van het Stedelijk Gymnasium (toen nog op het Janskerkhof). We woonden op de Oudegracht bij de Geertebrug, maar verhuisden spoedig daarna naar Nieuwegracht 165 (het huis, waar de bekende heren Wagenaar zijn geboren en opgegroeid en waar ook in de 16de eeuw de schilder Jan van Scorel woonde). Dit betekende, dat ik dagelijks viermaal de Domsteeg passeerde en dat jaren lang. Daardoor kan ik me precies voor de geest halen hoe deze straat er vóór de verbreding uitzag en hoe zij zich tot haar tegenwoordige gedaante ontwikkeld heeft.

Voor de oostzijde kost dit overigens al heel weinig moeite, want tot voor kort, toen de gemeente op de hoek van Domsteeg en Achter St. Pieter een kantoorgebouw liet zetten, was de toestand aan de oostzijde nog precies als in 1901. In het midden, als dominerend gebouw, het perceel, waarin thans de Belastingdienst is gevestigd. Toen was het de winter(stads)woning van de familie De Beaufort, die 's zomers in Doorn woonde op Schoonoord. De gevel althans van dit perceel is vrijwel intact gebleven: alleen het zuidelijkste raam is veranderd in een deur, terwijl ik onlangs constateerde, dat de oude hoofdingang was ge„democratiseerd" door verwijdering van de twee wapenschildjes aan de bovenbalk van de deur.

Aan het pand ten zuiden van het vorige, op de hoek van de Voetiusstraat is uitwendig geen streep veranderd. Het lag echter toen niet op de hoek van de Voetiusstraat, daar toen nog de huizen aan de noordzijde van die straat zover vooruit sprongen, dat deze straat niet breder was dan een voetpad, waar geen enkel voertuig kon passeren.

Aan de noordzijde van het Belastinggebouw stond een perceel, waarin nog jaren lang de Amsterdamse Bank is gevestigd geweest, die in latere jaren ook het hoek(winkel)pand naar Achter St Pieter in gebruik had genomen. De vervanging van deze twee laatste gebouwen door een kantoorgebouw is van nog zo recente datum, dat vrijwel ieder Utrechter zich de voormalige toestand zal kunnen herinneren. In 1901 was in dit hoekpand gevestigd een autobedrijf, dat

echter weldra verplaatst werd naar Wed 5-7, waar thans het antiquariaat van de firma Beyers is gevestigd. Het was ter wille van dat autobedrijf, dat de gevel van Wed 5 verminkt werd door de boogvormige ingang, die de firma Beyers weer heeft dichtgemaakt. Na dit autobedrijf was in het hoekpand van de Domsteeg nog enige jaren een bloemenwinkel gevestigd, die als eerste en enige bloemenzaak in Utrecht petroleum als avondverlichting gebruikte, iets wat voor de bloemen blijkbaar minder schadelijk was dan gaslicht. Dat dit voorbeeld niet door andere bloemenwinkels gevolgd werd, vindt waarschijnlijk zijn oorzaak in het feit, dat reeds kort daarna, in 1905 met de tram ook de elektrische verlichting in Utrecht haar intrede deed. Uit het besprokene blijkt wel, dat zelfs nog op dit ogenblik het maar heel weinig moeite kost zich in te denken hoe vóór de verbreding de oostwand van de Domsteeg er uitzag.

Een geheel ander beeld krijgen we te zien, wanneer we de ontwikkeling van de westzijde van de Domsteeg nagaan. En dit niet alleen door het feit, dat de verbreding aan deze zijde plaats vond. Hoe zag deze zijde er in 1901 uit?

Op de hoek van het Domplein stond het pand van de familie De Ridder. Het dubbele herenhuis sloot aan aan de bebouwing van de firma Kemink op het Domplein en had naar de zijde van de Domsteeg een stuk tuin van een dergelijke afmeting, dat bij de verbreding gewoon een deel van de tuin werd afgesneden en er toch nog een stuk tuin aan die zijde overbleef, dat van de straat werd afgescheiden door een nieuwe foeilelijke blinde muur.

Daarnaast was een raar gevalletje: een stalhouderij van de firma Schoonhoven-Buytendijk, bestaande uit een soort voorpleintje met daarachter de stallen met hooizolders, een geval zo ongelijk en raar, dat men niet begrijpt, hoe dit zich tot 1901 zo in het hartje van de stad had kunnen handhaven.

Weer daarnaast een flink stuk tuin, dat gedomineerd werd door twee reuzekastanjes. Dit was de overtuin van de familie De Beaufort, die op deze wijze voor haar lichttoevoer geen hinder had van de nauwheid van de straat. Het was dus een soortgelijke situatie als we nu nog kennen bij het perceel van de Nederlandse Bank Achter Sint Pieter. Daarop volgde dan weer het hoekperceel van het Oudkerkhof, dat met zijn bebouwing zeer diep doorliep. Aan het front aan het Oudkerkhof had dit pand een dubbele middendeur, in het bovenlicht waarvan een zilverkleurige beer. Ik weet niet, wat primair was: deze beer of de naam van het huisje De Witte Beer. Ook is het mogelijk, dat beide afkomstig zijn van de israëlitische lakenkoopman, die een groot gedeelte van de tweede helft van de 19de eeuw daar woonde, die De Beer heette en volgens de verhalen van mijn grootmoeder De Haan er zich op beroemde het tegenbeeld te zijn van Vader Jacob, omdat hij twaalf dochters en één zoon had.

Uit de beschrijving in het geschriftje van het Nut is al gebleken, dat bij de koop van dit perceel in 1901 de gemeente wel begreep, dat het nog wel enige tijd zou duren eer tot afbraak overgegaan kon

worden. Het gemeentebestuur was dan ook heel blij, dat zich een tijdelijk huurder aanmeldde in de vorm van de firma Goettsch, die in de Viestraat een winkel in ijzerwaren had en dat pand wilde vernieuwen. Het eerste, waar aan de burgerij bemerkte, dat deze firma De Witte Beer betrok, waren de reusachtige reclames, die deze firma op de lange zijgevel liet schilderen: ik herinner me o.a. nog twee grote, in tegenovergestelde richting trekkende olifanten, die op die manier een tussen hen staande brandkast trachtten te kraken. Het was een reclame, die in die tijd zeer sterk de aandacht trok. De firma Goettsch is niet meer naar de Viestraat teruggekeerd daar zij na de sloop van hun perceel aldaar dit hadden verkocht aan de Franse Bazar (tot dan gevestigd in de Bakkerstraat in het perceel links van het Jodenrijtje). Deze bouwde toen in de Viestraat het perceel, dat we daar gekend hebben tot de grote brand. Zodoende verdween met de afbraak van De Witte Beer ook de firma Goettsch van het toneel. Althans op die plek. Ik meen mij te herinneren, dat de firma Goettsch na afbraak van „De Witte Beer” nog enige jaren gevestigd is geweest in het perceel op het Oudkerkhof, waarin later Begeer en daarna de Dietsche Taverne zetelden.

Zo was dan de toestand in 1901. In 1905 volgde de verbreding, die vlot verliep. Maar ditzelfde kan men moeilijk zeggen van de herbouw aan deze zijde. Het heeft van 1905 tot 1960 geduurd eer deze zijde weer een gaaf aanzien had gekregen. Het enige pand, dat dadelijk bij de verbreding werd gebouwd was de stalhouderij: twee forse ingangen naar het achterliggende eigenlijke bedrijf en boven die ingangen twee woningen. De zuidelijke ingang is in later jaren verbouwd tot winkelpui, maar de noordelijke is nog steeds de toegang tot een autobedrijf. Verdere veranderingen hebben er sinds 1905 aan dit pand niet plaats gehad. In vergelijking met de vroegere toestand van dit perceel betekende deze verbouwing een belangrijke verbetering van het stadsbeeld. Maar verder heeft heel de westkant van de Domsteeg er jaren lang meer dan schunnig bij gelegen. Kwam men van de kant van het Domplein, dan kreeg men eerst een heel stuk blinde bepleisterde muur, dan de stalhouderij, dan het verwaarloosde stuk overtuin om te eindigen met de „fraaie” zijgevel van het perceel Oudkerkhof 47, waarvan ik wel niets behoef te zeggen omdat we die allen tot verleden jaar gekend hebben. Het stuk overtuin is eindelijk verdwenen, toen de firma Oosthoek haar boekhandel van de Nieuwe Gracht daarheen overbracht. Wat het hoekperceel naar het Domplein betreft, ook daar heeft het tientallen jaren geduurd eer de blinde muur vervangen werd door de huidige winkelbebouwing. Aan deze verbouwing bewaart menig Utrechter nog een minder prettige herinnering: bij de afbraak van het huis kwam een dergelijk fraai zicht op de Domtoren tevoorschijn, dat in stad en land heel de pers er vol van was en algemeen de wens werd uitgesproken dit uitzicht te behouden.

De gemeenteraad besloot dan ook tot een regeling met de bouwer, waarbij de rooilijn aldus gewijzigd werd, dat het bewuste uit-

zicht behouden bleef. Het college van gedeputeerden zat echter toen nog dermate in de conservatieve, feodale, „oud”liberale ban dat het een dergelijke uitgave, die niets dan een louter esthetisch effect tot doel had niet kon goedkeuren en dus zijn veto over dit raadsbesluit uitsprak. Helaas was toen nog niet over de burgerij de geest vaardig, die bij een latere soortgelijke houding van gedeputeerden tot uiting kwam (de spits van de Jacobitoren), toen de burgerij met de industrie uit particuliere middelen het bedrag bijeen bracht, dat de gemeenteraad voor gedeputeerden niet geven mocht.

Het gevolg was, dat van dit fraaie uitzicht op de Domtoren alleen nog maar over is een aantal foto's uit die tijd.

Op de vraag, hoe het kwam, dat in het hartje van de binnenstad een dergelijk kort straatje vijfenvijftig jaar nodig had om weer tot een gaaf wandbeeld te komen, zullen we hier niet ingaan. Laten we hier volstaan met de hoop uit te spreken, dat de stedenbouwkundige dokters bij hun projecten aan deze vraag niet voorbij zullen gaan.

W. L. VAN NIEUWENHUYSEN

DOMSTEEG, AFBRAAK EN OPBOUW

In de vorige aflevering van het maandblad Oud-Utrecht is de geschiedenis van de Domsteeg verhaald. De dagbladen hebben zich op dit verhaal geworpen en triomfantelijk vermeld, dat het stadsbeeld daar meer dan vijftig jaar ontsierd is geweest door een blinde muur, maar dat toen de prinses uit het sprookje is verschenen. Die prinses was de Nutsspaarbank. Lang lag zij te dromen achter een charmant poortje, Achter den Dom, overigens door stevige tralies beschermd tegen onbescheiden en onbevoegde indringers, maar in 1955 is zij wakker geworden. Men ontfermde zich over haar, heeft de huizen Oudkerkhof 45 en 47 aangekocht, liet haar uitvoerig toilet maken, gaf in januari 1959 ruchtbaarheid aan bouwplannen en in april 1961 is zij keurig geïnstalleerd in een nieuwe woning, waar zij nu zit te tronen en de nodige cijnspenningen ontvangt, bewaart, vermeerdert, uitrekt. Keurig inderdaad! Maar een eindje verderop lag de Domkerk te dromen en die is er maar bekaaid afgekomen. Er is namelijk voor de prinses nogal hoog gebouwd, hoewel niet zó overmatig hoog als men op de Neude aan 't bouwen is. De prinses heeft zelfs aanstekelijk gewerkt, want vlak tegenover haar op het Oudkerkhof heeft men met bijna evenveel beton en glas ook voor oliekachels, elektrische apparaten, ijskasten, koffiemolens en gramfoonplaten een nieuwe huisvesting opgetrokken. In alle ernst: dit is weer een vermeerdereiding van de door het gemeentebestuur steeds bevorderde kwaal van het hoge en opdringerige bouwen in de oude binnenstad. Het is allemaal erg keurig, maar het directe gevolg is, dat het gezicht op het transept van de Domkerk voorgoed bedorven is. Zo is ook het

gezicht op de Jacobikerk, met haar gloednieuwe spits, keurig bedorven en niet minder keurig heeft Achter Sint Pieter zelfs het provinciaal bestuur aan de rage der hoge schoenendozen meegedaan. Wat bezielt toch die vroede lieden? Als de nieuwe Monumentenwet eindelijk in werking treedt valt er niets meer te bederven, want het gehate „museum” (de oude binnenstad) ziet er uit als een aftands gebit.

De blinde muur op de hoek van Oudkerkhof en Domsteeg was zeker niet best, vooral niet toen de klimop er af was, maar met enig overleg had men hier iets kunnen bouwen dat een sieraad zou geweest zijn, en voor de Domstraat, en voor de Domkerk. Wien de goden willen verderven, slaan zij met blindheid. Beter is een blinde muur.

JAN ENGELMAN

PAPEGAAISCHIETEN TE RHENEN

Als men archiefstukken doorleest op zoek naar een zeker gegeven, wordt men soms teleurgesteld. De zoeker wordt echter vaak bij verrassing getroost door het vinden van notities, die hij niet vermoedde. Zo troffen wij in een stuk over de grensscheiding tussen Gelre en Utrecht ¹⁾ de mededeling aan dat Willem Beyer, een Rhenens burger, koning van de oude schutters, met Aert Francken en Evert Lijster, medebestuurders of schutmeesters van het gilde, gezien had, dat een man van de Veluwe afkomstig, gezonden door Udo de Boucop, bewoner van het huis Harselo, in 1508 te Rhenen kwam om pacht te betalen.

De schutters vierden toen feest na het schieten van de gaai: „als de scutters metten anderen teerden, als de gaye gescoeten hebbende.” Het Rhenens schuttersgilde bezat namelijk venen, die tot over de Grift naar het oosten zich uitstrekten en die „over de XLII jaeren leden, aen Udo de Boucop” in pacht gegeven waren, „buerende jaerlicx daervan sekere besproken quantiteyt van byere ende gansen in de plaetse van pachte.” De Veluwenaar nu bracht geld mee om daarvoor bier en ganzen te kopen als pacht in natura. Het stuk vervolgt „dat deselfde pacht nyet voer een jaer alleen betaelt ende voldae es geweest, mer tot vele ende diversche jaeren, sonderlinge (d.i. in 't bijzonder) dat die plach te geschieden by den bouluuden van den voornoemden Udo op sonnendach naer St. Jansdach midtsomer, als die voirnoemden oude scutters van Rheenen ter feesten van 't Sunt Joost tot Amerongen plaegen te vaeren.” Blijkbaar bestond ook te Amerongen een gilde, dat van St. Joost of Justus of Justinus.

Bij het raadplegen van de rekeningen van de cameraar over de

¹⁾ Oorspronkelijk duplicaat 1552 archief Oud-Bisschoppelijke Clerezij. Uitgegeven door J. J. Dodt van Flensburg in: Archief voor Kerkelijke en Wereldsche Geschiedenissen inzonderheid van Utrecht IV bldz. 35.

jaren 1550—1553 — Jan van Leeuwen Aertsz. bekleedde toen die functie — in het Veenradenarchief te Veenendaal 2), troffen wij een uitgave aan, luidend als volgt:

Op ten eersten Septembris anno vyftienhondert ende vyftich hebben die Jonge schutten tot Rhenen heuren papegay gescoeten ende alzoe ten zelven daege tot Rhenen wairen Joachim van Huemen ende Bruno van Cuyck hebben die zelve als hoefden van wegen den gemeenen veengenoeten (omme te beter mit vruntscappe te comen tot effect van de nijeuwe sluis) denzelven schutten geschoncken de somme van drie ponden van XL groeten vlaems 't pont (d.z. grote zilveren munten).

D. PHILIPS

2) Inventarisnr. 279.

NIEUWE PUBLICATIES

Pieter Harting, *Mijne herinneringen*. Autobiografie. Amsterdam 1961. 228 blz. Met portret en afb.

Door de welwillendheid van zijn familie kon de autobiografie van prof. dr. P. Harting (1812-1885), door hem op 60-jarige leeftijd geschreven, het licht zien, geannoteerd door de directrice van het Universiteitsmuseum, mevr. dr. J. G. van Cittert-Eymers en dr. P. J. Kip.

Toen Harting, wegens de opheffing van het Athenaeum te Franeker in 1843, hoogleraar te Utrecht werd, wist hij zelf niet welk vak hij zou gaan doceren. Om verschillende colleges te ontzien, ging hij tenslotte een demonstratieve cursus geven over „mikroskopische anatomie van dieren en planten”. Later gaf hij colleges over pharmacologie en plantenphysiologie. Over die werkzaamheden en de utrechtse academische wereld van zijn tijd geven de Herinneringen velerlei soms nogal kritische inlichtingen. Ook buiten zijn eigenlijk werkterrein bewoog Harting zich zeer actief in talrijke toen actuele maatschappelijke aangelegenheden als drankbestrijding, het Schoolverbond, de frans-duitse oorlog, spiritisme, vivisectie, lijkverbranding, de jodenvervolging in Rusland. Het befaamde adres van 1853 aan de koning (Aprillbeweging) weigerde hij, met drie andere hoogleraren, te tekenen. Vooral heeft Harting zich geweerd ten gunste van Transvaal, in 1877 door Engeland geannexeerd.

De Herinneringen hebben natuurlijk een 19de-eeuwse kleur. Ze laten zich nochtans goed lezen. Enkele uit de vele bewaard gebleven, aan Harting gerichte brieven, zijn als bijlagen opgenomen.

H. van Haaren, *De Nederlandse bisschoppelijke musea*, in: *Kunst en religie* (orgaan van het St. Bernulphusgilde), 42e jrg. 1960/61, afl. 3—4, blz. 49-96.

In een uitvoerig, rijk geïllustreerd artikel schrijft drs. van Haaren, tot voor kort conservator van het Bisschoppelijk Museum te Haarlem, over de betekenis en de feitelijke situatie van de nederlandse bisschoppelijke musea. Van het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht, gegroeid uit de particuliere verzameling van mgr. van Heukelum en van het door Jan Eloy Brom in 1934 gestichte Museum van Nieuwe Religieuze Kunst bespreekt hij (blz.52-72) de geschiedenis, de kwaliteit der collecties en de relaties met de gemeente. Tenslotte suggereert hij de stichting van één museum voor het gehele land.

W. Paap, Willem Mengelberg. Amsterdam - Brussel 1961, 80 blz.
Met alb., portretten en gramfoonplaat van oud-nederlandse dansen
van Julius Röntgen, uitgevoerd door het Concertgebouworkest.

Dit lezenswaardige boekje wordt hier vooral aangekondigd om het eerste hoofdstuk: Mengelbergs Utrechtse jeugd.

De opleving van de kerkelijke kunst in Nederland na 1853 gaf veel buitenlandse kunstenaars aanleiding zich hier te vestigen. Een van hen was de beeldhouwer Friedrich Wilhelm Mengelberg uit Keulen. Hij betrok in 1870 het pand Hoogt G 161 (nu nr. 10) en daar is zijn vierde kind Willem (Joseph Wilhelm) dan ook op 28 maart 1871 geboren. Echter nog in hetzelfde jaar verhuisde het gezin naar Maliebaan I 190 b (nu nr. 80), dat evenals het naast gelegen huis met zijn neogothische versieringen nog steeds getuigt van een thans minder gewaardeerde kunst-richting. De uit tegels bestaande gevelsteen met een voorstelling van Maria met het Kind en een andere met de tekst

Verleen, Heer, dezen
huize vrede
Dat nimmer 't kwade
er binnen trede,

dateren vermoedelijk van de tijd van de bouw.

Willem zong al vroeg in het jongenskoor van de kathedrale kerk aan de Lange Nieuwstraat, welke kerk door zijn vader gepolychromeerd en van beeldhouwwerk voorzien was.

Behalve aan zijn muzikale moeder heeft hij aan kapelaan Le Blanc, jhr. mr. J. C. M. van Riemsdijk, M. W. Petri en niet het minst van Th. L. van der Wurff (1836-1900) voor zijn opleiding veel te danken gehad. Na zijn eindexamen aan de muziekschool zette hij zijn studieën voort aan het Conservatorium te Keulen. In 1890 en 1894 trad hij als piano-solist te Utrecht, op resp. voor het Collegium Musicum en Toonkunst. Latere relaties met Utrecht worden in het boekje van Wouter Paap, dat niet in het bijzonder op onze stad is ingesteld, niet veel meer vermeld. Een ander geval worde hier echter meegedeeld. Op 27 mei 1932 was Mengelberg in Tivoli gastdirigent bij een buitengewoon volksconcert van het Utr. Sted. Orkest (Akademische Ouverture van Brahms, de achtste symphonie van Schubert en de vijfde van Tsjakofski). Na afloop gehuldigd, sprak hij waardering uit voor het U.S.O. en spoorde Utrecht aan te helpen bij het in stand te houden. Vooral in deze moeilijke tijd moet het cultureel bezit behouden blijven. Er gaat van goede muziek een grote opvoedende kracht uit, die nooit verloren mag gaan. Ik roep heel Utrecht toe: Zorg er voor dat dit pand behouden blijft!

Mengelbergs kracht lag zeker niet in het gesproken woord of de wetenschappelijke beschouwing. Toch heeft men, om zijn roem nog te verhogen, gemeend hem tot hoogleraar te moeten benoemen. Met een professortitel zou hij voor zijn duitse collega's niet onder behoeven te doen! Het was min of meer een farce. Op zijn inaugurale rede op 3 december 1934 „De taak en de studie der reproductieve toonkunst” is geen enkel college gevolgd.

v. C.

KLEINE MEDEDELINGEN

VILLA CHAREMA

In het julinumnummer van Oud-Utrecht vertelt mijn semi-naamgenoot mr. J. H. Nieuwenhuys over de Zeister villa Charema, dat deze genoemd zou zijn naar de beginletters van de namen van de kinderen van de heer Dreesmann.

Er doet echter in Utrecht nog een andere lezing de ronde over de naamgeving van deze villa. Deze villa is namelijk gebouwd omstreeks de tijd, dat hier in Nederland het eucharistisch congres is gehouden, bij welke gelegenheid de heer Dreesmann is opgetreden als gastheer van de pauselijke nuntius. Hierbij schijnt de heer Dreesmann zich dermate verdienstelijk te hebben gemaakt, dat de familie Dreesman in de romeinse adelstand is verheven.

Wanneer we nu bedenken dat de woorden „charema” en „eucharistisch” duidelijk stammen van het griekse werkwoord „chairein” wordt het wel begrijpelijk, dat volgens de genoemde lezing deze naamgeving een herinnering aan die voor de familie Dreesmann zo belangrijke gebeurtenis levend houdt.

Overigens is het natuurlijk zeer wel mogelijk, dat beide lezingen juist zijn en twee facetten van het zelfde geval vormen. In ieder geval lijkt de laatste lezing mij zinvoller dan die over de aan-één-plakking van zes losse letters van de eerst-vermelde lezing.

W. L. VAN NIEUWENHUYSEN

HET HUIS TEN HERT

In het eerste veenregister van het archief van het voormalige Veenraadschap der Gelderse en Stichtse Venen te Veenendaal lees ik op folio X I verso:

„Op huden den XXIIIen in Mijne Anno XVCXLVI nae VIII uren in presentie van mijn Heere mr. Willem van Diemen, Rait in den Hore van Utrecht, mitsgaders den commissarien ende gedeputeerden voergenoemt (namelijk Jacob Lam, Floris Toeyt, Cornelis Thyu, Jan van Leeuwen, Jan Roeck en Bruyn van Cuyck) vergadert wesende int thuyt ten hert, then woenstede van mr. Willem voirsz.” enz.

Weet een lezer wellicht waar dit huis gestaan heeft?

D. PHILIPS

LIGGING VAN BOERDERIJEN

Het is mij geruime tijd reeds opgevallen, dat boerhoeven aan wegen gelegen bijna nooit haaks op de weg staan, maar steeds ietwat schuin. De reden is mij onbekend. Bedoelde ligging kan geen verband houden met de zonnestand, zodat bijvoorbeeld de woonvertrekken meer zon zouden ontvangen, want men vindt deze afwijking langs wegen, die onderling naar uiteenlopende richtingen voeren. Wie heeft een verklaring?

D. PHILIPS

VEEZIEKTE TE LOPIK 1744-1746

„Hoe mooi het vredig tafereel van groene landouwen met glanzend vee ook moge zijn, het vervult de landbouwer van tijd tot tijd met zorgen. Zijn have is immers kostbaar en kwetsbaar, terwijl zijn landerijen immer bloot staan aan schadeberokkende natuurelementen. In hoeverre men de mensen moet geloven, die wat betreft het boerenbedrijf, al zuchtend over de moderne tijden de „goede oude tijd” loven en prijzen, weet ik niet. Op het eerste gezicht zou men echter geneigd zijn te veronderstellen, dat de huidige problemen rondom een boerderij heel wat milder zijn dan in vroeger tijden.”

Dit schrijft de heer J. G. M. Boon, streekarchivaris van Zuidwest Utrecht in het Contactblad Overheid-Burgerij van Lopik 1961 no. 2 en hij geeft een lange lijst met namen van getroffen veehouders in de periode 1744-1746 in het gerecht van Lopik en Lopikerkapel. „Eerst aan het einde van de vorige eeuw kon deze ziekte worden bedwongen, nadat zij eeuwenlang de hollandsche veestapel regelmatig had geteisterd.”

De heer Boon zegt: „Hoe beklagenswaardig het lot van menige landbouwer ook werd door het plotselinge verlies van zoveel vee, gespaard van andere tegenslagen bleef hij zeker niet. We behoeven alleen maar te denken aan „het Lekse waterongemak“. Juist in de 18e eeuw stroomde het water vele malen in de Lopikerwaard om eerst na vele maanden het land weer prijs te geven aan de boer.

De plaatsruimte laat niet toe de veenziekte nader te behandelen, al zou dit zeer wel mogelijk zijn. Minstens honderdvijftig geschriften zou men over dit onderwerp kunnen raadplegen. Wanneer een koe aan de ziekte was gestorven, dan was de eigenaar verplicht deze op een voorgeschreven diepte te begraven. Was dit onmogelijk, b.v. bij strenge vorst, dan moest het beest worden gevild, in stukken worden gehakt en zo goed mogelijk onder de grond worden gedolven. De huid echter moest minstens zes weken in de kalk worden gelegd.

Deze ziektegolven van 1744—1746 was zo hevig, dat het gewestelijk bestuur zich genoodzaakt voelde de gedupeerden een vergoeding te geven, die overigens niet hoog was. Bovendien moest er dan nog een bepaald gedeelte van de veestapel aan de veenziekte gestorven zijn.

De uitkering bestond uit f 6,— per gestorven dier van drie jaar en ouder. Uiteraard kon men voor deze prijs geen andere koe kopen, zeker niet een „gebeterde“ die de ziekte had doorstaan. Ik meen, dat de waarde van gebeterde koeien in die dagen ongeveer f 60,— was. Geen medicijn bleek tegen de ziekte opgewassen. Dat men het met allerlei middeltjes probeerde, (sommige wekken nu de lachlust op) is begrijpelijk.

De diergeneeskunde was toentertijd niet in een vergevorderd stadium. Het is ook nauwelijks nog maar een eeuw geleden, dat men in Lopik de wenselijkheid tot aanstelling van een veearts overwoog.”

VEENENDAALS OUDSTE GEBOUW

Reeds geruime tijd is men in Veenendaal bezig met de restauratie van de uit 1566 daterende Oude Kerk op de Markt. Wat het exterieur betreft: reeds heeft men de kerktoeren gesloopt, die uit 1907 dateert. Er zal een nieuwe toren komen, die iets lager wordt en de oorspronkelijke vorm zal herkrijgen. De beide luidklokken en het uurwerk zullen ook weer in de nieuwe toren komen te hangen.

De restauratiewerkzaamheden van dit oudste gebouw in Veenendaal heeft plaats onder leiding van de architect Albert van Essen uit Voorburg. De kerk heeft in de loop der eeuwen verschillende uitbreidingen ondergaan. In 1753 kwam de eerste, gevolgd in 1835 door een tweede en in 1905 door een derde vergroting.

Tijdens het begin van de restauratiewerkzaamheden werden in de achtergevel aan de Achterkerkstraat oude pilaarstukken zichtbaar. Monumentenzorg heeft de achtergevel reeds in ogenschouw genomen. Er bestaan plannen om deze gevel in zijn oorspronkelijke staat terug te brengen.

VOLLEDIG ADRESSEREN!

Meermalen ontvingen wij berichten van adreswijziging, verzoeken om toezending van stukken etc., waarop *naam en adres van de afzender niet waren vermeld!* Hoewel ons bestuur geen handschriftkundige bevat, hebben we nog wel eens getracht met behulp van de door de leden ingevulde aanmeldingsstrookjes de onbekende afzender op te sporen, meestal zonder resultaat.

CLTG